

Kāve Gazetesi'nin Osmanlı Devleti'ne İlişkin Haber Politikası (1916-1918)

Masoud SADRMOHAMMADI*

Öz

1916-1922 yılları arasında Berlin'de yayınlanan Kāve gazetesi, I. Dünya Savaşı sırasında İran kamuoyunun şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Savaş sırasında Alman hükümetinin mali desteği ile yayımlanmış olmasına rağmen, Kāve gazetesi İran basın tarihinde milliyetçi gazetelerden biri olarak tanınmaktadır. Gazetede Osmanlı Devleti hakkında yayımlanan haberler, analizler ve makaleler incelendiğinde, editörlerin İran toplumunda Osmanlı Devleti'ne karşı gelişen olumlu bakış açılarına dayandıkları görülmektedir. Gazete, bir yandan İslam birliği düşüncesine vurgu yaparak Osmanlı Devleti'ni desteklemeyi her Müslüman için ilkel ve gerekli bir görev olarak göstermeye çalışmış, diğer yandan İran'ın siyasi geleceği ve bağımsızlığını Osmanlı zaferlerine bağlı olarak sunmaya çalışmıştır. Ayrıca, Kāve, Osmanlı'nın savaş başarılarına özel bir vurgu yapmış ve Osmanlı ordusunun zaferlerini ayrıntılı bir şekilde sunarak büyütme çalışmıştır. Aynı zamanda, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik olumsuz propagandalarını etkisizleştirmeyi amaçlamıştır. Osmanlı ordusunun İranlılar tarafından sıcak bir şekilde karşılandığı ve Osmanlı'nın İran'ı kurtarma çabalarının vurgulanması, Kāve gazetesinin Osmanlı'ya karşı içerdeki olumsuz propagandayı etkisizleştirmeye çalıştığı diğer konular arasında yer almıştır. Buna rağmen, Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Osmanlı'nın İran topraklarında kalıcı bir şekilde varlık göstermesi ile birlikte, Kāve gazetesi Osmanlı'nın İran'daki gelecekteki varlığı konusunda endişelerini dile getirmiştir. Gazete, her zaman Osmanlı'yı destekleyen İranlı milliyetçilerin eleştirilerini yansıtarak bu endişeleri Osmanlı Devleti ve Almanya'ya iletmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kaçarlar Devleti, Kaçar-Osmanlı ilişkileri, Birinci Dünya Savaşı, Kāve Gazetesi, Seyid Hasan Takizade.

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, sadrmesut@gmail.com, Ankara, Türkiye, ORCID: 0000-0001-7046-8846

Common Creative Licence

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY NC) International License.

İran Çalışmaları Dergisi bilginin yayılması ve zenginleşmesi için Açık Erişim Politikasına uymaktadır.

Kāve Newspaper's Reporting Policy on the Ottoman Empire (1916-1918)

Masoud SADRMHAMMADI*

Abstract

The Kāve newspaper played a pivotal role in shaping Iranian public opinion during World War I. Although it was financially supported by the German government during the war, Kāve is recognized as one of the nationalist newspapers in Iranian press history. Analyzing the news, analyses, and articles published about the Ottoman Empire reveals that the editors relied on the positive views of the Ottoman state prevalent in Iranian society. The paper highlighted the concept of Islamic unity, portraying support for the Ottoman Empire as a fundamental duty for every Muslim, while also presenting Iran's political future and independence as reliant on Ottoman victories. Additionally, Kāve focused on the military successes of the Ottoman Empire, emphasizing their victories in detail while attempting to neutralize the negative propaganda from Britain, France, and Russia. The paper underscored the welcoming reception of the Ottoman army by Iranians, emphasizing Ottoman efforts to save Iran, thus countering anti-Ottoman propaganda domestically. Despite this optimism, following the Brest-Litovsk Treaty and the continued Ottoman presence in Iran, Kāve expressed concerns about the future of this presence. It has reflected the criticisms of pro-Ottoman Iranian nationalists and aimed to communicate these worries to the Ottoman Empire and Germany.

Keywords: Qajar Dynasty, Qajar-Ottoman Relations, World War I, Kāve Newspaper, Seyyed Hassan Taqizadeh

* PhD Student, Hacettepe University, Institute of Social Sciences, Department of History, sadrmesut@gmail.com, Ankara, Türkiye, ORCID: 0000-0001-7046-8846

1. Giriş

Kaçar dönemi İran-Osmanlı ilişkileri karmaşık ve çok faktörlüdür. Bu dönemde Kaçar İran'ı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler, Safevi döneminden miras kalan siyasi ayrışma ve karşıtlık modeline dayanıyordu. İki devlet arasında Kafkasya, Azerbaycan, Kürdistan, Arap ve Acem Irak'ında yaşanan siyasi ve askeri çatışmalar, bu karşıtlık ve ayrışmanın bir yansımasıydı. Bu durum, Rusya ve İngiltere'nin müdahaleleriyle yürütülen ikili diplomatik süreçlerin bir ürünü olan Erzurum Antlaşması (1823) ile durdurulmuş sorunların bitmemesi ile beraber iki devlet ilişkilerinde yeni dönem başlamış oldu.

Bu yeni siyasi dönemde, Rusya ve İngiltere'nin siyasi baskıları sonucu her iki devlet iş birliğine yöneldi ve özellikle 1848 yılında Tahran'da Osmanlı sefareti ve 1851 yılında İstanbul'da İran sefaretinin kurulmasıyla Tahran ve İstanbul arasında yeni bir yakınlaşma dönemi başladı. Sınır anlaşmazlıkları ve gümrük sorunları gibi bazı eski dönem problemleri devam etse de genel itibarıyla iki ülkenin ilişkileri daha uyumlu bir yöne evrilmekteydi. Osmanlı topraklarında yaşayan binlerce İran vatandaşı, Osmanlı'da faaliyet gösteren çok sayıda İranlı aydın ve yazar, Osmanlı'nın İttihad-i İslâm politikası, Kaçar hükümdarlarının Osmanlı'ya seyahatleri, Osmanlı'dan çevrilen ve İran'da yayımlanan kitaplar gibi pek çok etken, Osmanlı'nın İranlıların kolektif hafızasındaki imajını derinden etkiledi.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Osmanlı'nın İranlıların kolektif hafızasında olumlu yönde değişen imajını devam ettirmesi açısından önemli olduğu gibi bu değişimin İranlıların Osmanlı Devleti'ne karşı tutum ve eylemlerine etkisi bakımından da büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti'ne karşı İran'daki elitlerin ve halkın tutumlarındaki değişiklikleri gösteren en önemli unsurlardan biri, aydınlar tarafından yayımlanan gazeteler ve dergilerdir. Bu yayınlara bakarak ve Osmanlı'ya dair kullandıkları söylemleri analiz ederek, Osmanlı Devleti'ne yönelik tutumları ve Batılı devletlerin Osmanlı'ya karşı yürüttüğü politikalara dair analizlerini inceleyerek, İranlı halk ve aydınların Osmanlı Devleti'ne bakış açısını genel hatlarıyla anlayabiliriz.

Bu bağlamda, Kaçar dönemi sonlarına ve Birinci Dünya Savaşı'na denk gelen süreçte, İran'da kamuoyunun şekillenmesinde önemli bir rol oynayan yayınlardan biri olan 1916 yılından itibaren genellikle iki haftada bir

yayınlanan Kāve gazetesi öne çıkmaktadır. Bu makalede, Kāve gazetesinin Osmanlı Devleti'ne yönelik haber politikası ve bu gazetenin Osmanlı hakkında çizdiği imaj incelenmeye çalışılacaktır.

2. Literatür İncelemesi

Kāve gazetesi, İran çağdaş düşünce tarihinde taşıdığı önem nedeniyle sosyologlar, siyasi tarihçiler ve Fars edebiyatı tarihçileri tarafından dikkatle incelenmiştir. Edebiyat araştırmacıları arasında İran edebiyat tarihçilerinin en önde gelen araştırmacılarından Yahya Aryanpur, Kāve'nin İranlıları edebi konularla tanıştırmadaki önemli rolünü ve onları bilimsel araştırma yöntemleriyle tanıştırmakla gelecekteki edebiyat araştırmaları ve yaratıcılıklarına yön vermedeki katkılarını vurgulamıştır (Aryanpur, 1357, c.2, s. 231). Cemşid Behnam ise, Berlin'de toplanan bir grup aydının rolünü ayrıntılı bir araştırmayla incelemiştir. Her ne kadar Behnam Kāve gazetesine özel olarak odaklanmamışsa da Berlin'deki İranlı aydınlar çevresinde faaliyet gösteren kişiler hakkında verdiği belgeli açıklamalarla bu grubun söylesel düzenini net bir şekilde ortaya koymuştur (Behnam, 1396, s.79-88).

Kāve'nin yazarları için ulusal kimlik önemli bir kaygı olduğundan, gazete-deki İran kimliği meselesi Abbas Milani gibi araştırmacıların ilgisini çekmiştir (Milani, 1369). Ondan sonra Hüseyin Behniyar, Kāve makalelerinde İran'ın yeniden canlanması olasılığı bağlamında Berlinli aydınlar çevresinin milliyetçiliği yayma rolünü incelemiştir (Behmenyar, 1382). Hüseyin Âbâdiyan ise Kāve'nin modernleşme meselesiyle karşılaşması ve bunun İran kimliğinin tanımlanmasındaki rolü üzerine bir makale yayınlamıştır (Âbâdiyan, 1384). Kāve üzerinde çalışan diğer araştırmacılar da Kāve'nin Farsça'ya verdiği önem ve İran'daki dil çeşitliliğine gösterdiği ilgisizliği (Kureyşi, 1397) ve İran edebiyat tarihi yazım sürecine etkisi gibi konular üzerinde çalışmışlardır (Zerkani, 1402).

Avrupa dillerinde de Seyid Hasan Takizade'nin kişiliği ve İran'ın siyasi ve kültürel tarihindeki etkileri üzerine yapılan çok sayıda araştırmada, bazen özet olarak bazen de detaylı bir şekilde Kāve gazetesi hakkında açıklamalar bulunmaktadır. Homa Katouzian (2013, s. 54-77), Ali Gheissari (1998, s. 40-43) ve İraj Afşar (2013, s. 132-135) gibi tanınmış İranlı araştırmacılar, çağdaş İran tarihi ve düşüncesi üzerine yaptıkları çalışmalarda Takizade'nin hayatı ve düşünceleri ile Kāve'nin önemine yer vermişlerdir.

Takizade ve Kāve gazetesinin İran düşünce tarihindeki önemine rağmen, mevcut araştırmalar arasında Kāve'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik haber verme ve siyasi analizler yapma şekli hakkında bağımsız bir araştırma bulunmamaktadır.

3. Birinci Dünya Savaşı ve İran'ın Tutumu

Birinci Dünya Savaşı'nın ateşi Ortadoğu'ya sıçradığında, İran 20. yüzyılın başlarından beri köklü bir siyasi ve sosyal kriz yaşıyordu. Nasıruddin Şah Kaçar'ın saltanatının elli yılına yaklaşırken suikasta uğraması, meşrutiyet devriminin gerçekleşmesi ve meclisin kurulması, meşrutiyet sonrası iç savaşın yaşanması, Muhammed Ali Şah'ın ülkeden sürülmesi, Rusya'nın İran'ın Kuzeyindeki gücünü pekiştirmesi, İngiltere'nin Güney İran'a daha fazla müdahale etmesi, İran'ın Rusya ve İngiltere gibi iki dünya gücü arasında gayri resmi olarak paylaşılması ve derin ekonomik krizler, Birinci Dünya Savaşı öncesinde İran'ın karşı karşıya kaldığı başlıca sorunlar arasındaydı. Savaşın başlamasıyla birlikte İran hükümeti tarafsızlığını ilan etmek zorunda kaldı (Sephehr, 1336, s. 89), ancak bu durum meşrutiyetten bu yana oldukça aktif hale gelen İranlı siyasi akımların dünya savaşına kayıtsız kalacağı anlamına gelmiyordu. Meşrutiyet Devrimi'nden sonra oldukça aktif hale gelen İran siyasi ve kültürel elitleri arasında İran'ın Savaşta sergileyeceği tutumla ilgili üç ana eğilim vardı. Radikal azınlık, Merkezi Güçlerle (Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu) ittifak kurmayı savunuyordu; muhafazakâr grup ise İran'ın pasif kalmasının ve bu yolla Müttefik Devletlerle (İngiltere, Fransa, Rusya) iş birliği yapmasının ülkenin yararına olduğunu ileri sürüyordu. Ilımlılar (İtaliyalıların) ise, Rus ve İngiliz müdahalelerinden rahatsız olmalarına rağmen daha temkinli davranıyor ve Müttefiklerle açıkça düşmanlık kurmanın İran'ın tamamen sömürgeleştirilmesi ve parçalanması riski taşıdığına inanıyorlardı. Bu durumda azınlıkta kalan radikaller, kendi başlarına harekete geçmeye karar verdiler (Katouzian, 1981, s.66).

İran hükümetinin tarafsızlık ilanı, ülkenin savaşın yıkıcı etkilerinden uzak kalması anlamına gelmiyordu; çünkü savaşın başlamasıyla birlikte hem Rusya ve İngiltere hem de Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu İran'daki siyasi, askeri ve güvenlik faaliyetlerini yoğunlaştırmıştı. İran hükümeti ise bu güçlerle başa çıkacak ve tarafsızlık pozisyonunu koruyacak kapasite-

den yoksundu. Bu ortamda, Rus ordusu İran'ın başkenti Tahran'a doğru ilerlemeye başlayarak Kazvin kentini ele geçirdi. Rusların Tahran'a doğru ilerlemesiyle birlikte, Millî Meclis'teki milliyetçi gruplar ve özellikle Demokrat Parti, İran hükümetinin başkenti savunmadaki yetersizliğini fark ederek, başkentten göç etmek ve başkenti İran'ın daha merkezi şehirlerine taşımak zorunda kaldılar (Şeybani, 1378, s.15). Başkent üzerindeki tehdit ciddileştikçe, dönemin başbakanı Mostofi ol-Mamalek, Alman hükümetinin temsilcilerinden aldığı güvenceyle Ahmed Şah ve kabineyi İsfahan'a göndermeye ve başkenti taşımaya karar verdi (Devletabadi, 1387, c.3, s.295). Ancak bu karara karşılık, İngiltere ve Rusya'nın Tahran'daki büyükelçileri, şaha açıkça tarafsızlık politikasından vazgeçmesi ve Müttefik Devletlerin temsilcilerine katılması halinde onu tahttan indireceklerini bildirdiler (Sykes, 1377, c.2, s.629). Şah üzerindeki siyasi baskılar nedeniyle başkentin Tahran'dan İran'ın merkezi şehirlerine taşınması mümkün olmadı; ancak Tahran'dan önemli bir halk kitlesiyle birlikte (Behar, 1371, c.1, s.19) Rusya ve İngiltere karşıtı ve Meşrutiyet yanlısı bazı siyasi aktivistler, Rusların Tahran'a ulaşmasıyla birlikte hayatlarının tehlikede olduğunu düşünerek Kum'a göç etti (7 Muharrem 1334 Hicri) (Hidayet, 1344, s.288). Bu grup, o dönemde ve daha sonrasında İran'ın siyasi literatüründe "Muhacirler" olarak bilindi. Muhacirler, Kum'a yerleştikten sonra Almanların desteğiyle Süleyman Mirza İskenderi liderliğinde Millî Savunma Komitesi'ni kurdular ve kısa bir süre sonra adını İslam Savunma Komitesi olarak değiştirdiler (Ayn-us Saltane, 1378, c.6, s.4370). Rus ordusunun Kum'a yaklaşması ve İslam Savunma Komitesi'nin az sayıda askeri gücüyle Rus ordusu arasındaki çatışmalar sonucu komite önce Kaşan'a, ardından İsfahan'a ve oradan da Kirmanşah'a hareket ederek kendilerini İran'ın millî hükümeti olarak ilan etti (Sasani, 1386, s.30). Bu gelişmeyle birlikte İran'da, gerçekte hiçbirinin tam anlamıyla gücü olmayan iki ayrı hükümet ortaya çıktı (Keddie, 1381, s.146). Kirmanşah'ta geçici millî hükümet, bölgede bulunan Osmanlı güçleriyle yakın iş birliği içinde çalışarak onlara yardımcı kuvvetler olarak hareket etti (Mirzayi, 1400, s. 50-85). Osmanlı kuvvetlerinin Irak'ta İngiliz güçlerine ve Batı İran'da Rus güçlerine karşı birçok kez geri çekilip yeniden ilerlemesiyle birlikte, geçici millî hükümet de siyasi ve askerî taktiklerini değiştirdi. Sonuçta, Osmanlı kuvvetlerinin Irak'taki nihai yenilgisiyle birlikte geçici hükümetin bazı unsurları İran'da kalırken, lider kadrosu Osmanlı kuvvetleriyle birlikte İran'dan ayrılarak Kerkük, Musul ve nihayetinde İstanbul'a doğru çekildi (Atabaki, 2006,

s.26). İranlı milliyetçi güçlerin bir kısmı Osmanlı ve İngilizlerle doğrudan iş birliği içinde İran'da savaşıırken, diğer bir grup milliyetçi ise Berlin ve İstanbul'da siyasi ve basın faaliyetleri yürüttü.

4. Berlin Çevresi ve Kāve Gazetesi'nin Yayını

Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde, Alman diplomatlar, akademisyenler ve askeri liderler, Müttefiklerin sömürgelerindeki anti-sömürgeci güçleri harekete geçirmek amacıyla geniş çaplı planlar üzerinde tartışmalar yürüttüler. Bu tartışmalar, Hindistan, Orta Asya, Kuzey Afrika, Kafkasya ve Güneydoğu Asya gibi bölgelere odaklanmıştı. Alman diplomatlar özellikle Müslüman entelektüeller ve politikacılara yönelerek, onların sözde Pan-İslamcı ve bağımsızlıkçı duygularını harekete geçirmeye çalışıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914 yılının Ekim ayında Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yanında savaşa katılması ve halifenin Müttefiklere karşı cihat ilan etmesi, Alman diplomatlar ve askeri liderler arasında İslam dünyasında Müttefiklere karşı bir ayaklanma beklentisini artırdı. Alman diplomat-akademisyen Max von Oppenheim, Alman Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu “Düşmanlarımızın İslami Topraklarını Devrimleştirme” başlıklı stratejik makalesi ile bu beklentiyi daha da güçlendirdi. Oppenheim, bu makalede, çoğunluğu Müslüman olan Müttefiklerin sömürge ve yarı sömürge topraklarında isyan başlatmak için karmaşık bir strateji önerdi (Epkenhans, 1401, s.213). Bu bağlamda, Alman hükümeti İran Komitesi adında bir komite kurdu ve bu komitenin başkanlığına, tanınmış İranlı siyasetçi ve entelektüel Seyid Hasan Takizade getirildi (Takizade, 1368, s.184-186).

Seyid Hasan Takizade (1878-1970), İran'daki Meşrutiyet'in ilk meclisinde (1906- 1908) tanınmış bir milletvekili olarak kısa sürede mecliste etkili bir figür haline geldi. İran'da siyasi gerilimlerin tırmanması ve Ayetullah Behbahani'ye suikast düzenlediği iddiaları nedeniyle hayatı tehlikeye giren Takizade, 1910 yılında İran'dan ayrılmak zorunda kaldı (Abrahamian, 2008, s. 58). Osmanlı ve İngiltere üzerinden Amerika'ya seyahat etti. Amerika'ya yaptığı bu seyahat, siyasi bir amaç gütmemekle birlikte, orada İngiltere'ye karşı mücadele eden Hindistanlı milliyetçi hareketiyle tanışması, ileride yapacağı faaliyetlerin ve Almanların onu İngiltere ve Rusya'ya karşı propaganda faaliyetlerinde kullanmalarının önünü

açtı (Bonekdariyan, 1401, s. 166). Bu bağlantılar neticesinde Takizade, Almanya tarafından Berlin'e davet edildi ve İngiltere ile Rusya'ya karşı Almanya'nın İran'daki siyasi faaliyetlerinin öncüsü haline geldi. İran Komitesi kurulduktan hemen sonra Takizade, diğer sürgündeki İranlı siyasetçileri ve entelektüelleri Berlin'e davet ederek, bu komitenin faaliyetlerine katkıda bulunmalarını sağladı (Takizade, 1368, s.185). Bu faaliyetler arasında Kāve gazetesinin yayınlanması ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bazı görevler, örneğin İstanbul'da Havar dergisinin ve Bağdat'ta Restehiz gazetesinin yayınlanması yer alıyordu (Epkenhans, 1401, s. 219). Böylece Takizade, Muhammed Kazvini ve Muhammed Ali Cemalzade gibi isimlerle iş birliği yaparak, Müttefiklere karşı Farsça bir gazete olan Kāve'yi, 24 Ocak 1916 tarihinde yayımladı (Takizade, 1368, s. 184). Alman gazeteleri bu yayını geniş bir şekilde tanıtarak, onu "İranlı milliyetçilerin sözcüsü" olarak lanse ettiler (Bonekdariyan, 1401, s. 176). Takizade'nin daha sonra belirttiği gibi, Kāve "savaşın ortasında doğmuştu" (No.1, s.1). Gazetenin adı, efsanevi İran kahramanı Kāve'ye atıfta bulunur. Kāve, zalim hükümdar Zahhak'a karşı isyan eden bir figürdür. Her Kāve sayısının üst kısmında, halkı ayaklandıran ve isyan bayrağını kaldıran Kāve'nin bir tasviri yer alıyordu.

Kāve'nin yayınlanmasında çeşitli isimler yer alsa da makalelerin çoğu Takizade'nin kaleminden çıkmıştı. Muhammed Ali Cemalzade, yazı sayısı bakımından ikinci sıradaydı. Kāve'nin altı yıllık yayını boyunca, bu iki isim gazetenin makale ve çevirilerinin yaklaşık yüzde 80'ini oluşturdu (Afşar, 2013, s. 133). Kāve'nin yayın süreci iki aşamaya ayrılır: ilk aşama: Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın mali desteğiyle yayımlanan dönem ve ikinci aşama: savaş sonrası, Takizade'nin kişisel olarak finanse ettiği dönem. İlk serinin içeriği daha çok siyasi yorumlar ve haberlerden oluşuyordu. Siyasi makalelerinin büyük kısmı, Rusya ve İngiltere'nin İran'daki faaliyet ve politikalarının eleştirisini içeriyordu. Haber bölümü ise Reza Kulu Han Nizamü's-Saltane ve Seyid Hasan Modarres'in önderliğindeki İranlıların Kirmanşah ve ardından İstanbul'daki faaliyetlerine ayrılmıştı. Ancak Takizade ve diğer bazı yazarların edebiyat ve tarihe olan ilgisi nedeniyle zaman zaman bu konularda da makaleler yayımlandı. Kāve'nin önemli bir özelliği de bir Farsça gazetede ilk kez, Avrupa'daki önemli İran hakkında yazılmış kitaplara dair eleştirel incelemelerin yayımlanmasıydı.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Almanya'nın desteğinin kesilmesiyle Takizade, gazetenin yayınına iki yıl daha devam etti ve kişisel mali yardımlar ile gazetenin yayımını finanse etmeye çalıştı. Bu ikinci dönemin başında Takizade, Kāve'nin artık savaş dönemindeki Kāve'den tamamen farklı olacağını gösterdi (No.1, s.1). Bu dönemde gazete, ağırlıklı olarak bilimsel, edebi ve tarihi makalelerin yer aldığı yeni bir dergiye dönüştü. Bu serideki temel amaç, İran'da Avrupa medeniyetini teşvik etmek, fanatizme karşı mücadele etmek, milli duyguyu ve birliği korumak, Fars dili ve edebiyatını tehdit eden tehlikelere karşı koruma ve temizleme mücadelesi vermektir. Kāve'nin bu ikinci dönemindeki yayınlar, modernite ve Batılılaşma sürecinde İran'daki entelektüel gelişmeleri inceleyen çalışmalar arasında yer aldı.

5. Kāve ve Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti, Safevi döneminden bu yana İran ile yaşanan yüzyıllar süren siyasi ve dini gerilimlerin bir sonucu olarak İranlılar tarafından sürekli "öteki" olarak algılanmıştı. Ancak, Erzurum Müzakereleri sırasında İranlı yetkililerin Osmanlı topraklarında birkaç ay boyunca bulunmaları, İran yönetici sınıfının bu devletin değişim ve ilerlemelerini fark etmelerini sağladı. Devamında, eğitim, ticaret ve ibadet amacıyla Osmanlı topraklarına seyahat eden İranlıların sayısının artmasıyla birlikte, Osmanlı'ya dair İranlıların genel bakış açısı da yavaş yavaş değişti. II. Abdülhamid'in İttihad-i İslâm politikaları çerçevesinde iki devletin birbirine yaklaşması, İranlıların Osmanlı'ya güvenini ve iyimserliğini artırdı.

Batı Avrupa'nın Osmanlı'ya yönelik baskılarının İran basınında nasıl yansıtıldığına baktığımızda, İranlıların birkaç on yıllık bir süreçte Osmanlı'ya karşı empati geliştirdiklerini ve Batı'nın Hristiyan dünyasının bir Müslüman devlete baskı yapmasına karşı Osmanlı ile ortak bir kimlik duygusu hissettiklerini görebiliriz. Örneğin, Ahtar gazetesi yöneticileri, Avrupa'nın artan gücüne karşı İttihad-i İslâm fikrini, İslam ülkelerinin bağımsızlığını korumanın ve ilerlemenin bir yolu olarak görüyorlardı (Ahtar, No. 41, s.3). Bu bağlamda, yayınlanan ilk sayılarından itibaren mevcut çatışmalara tepki göstererek Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına ve bağımsızlığına saygı duyulmasını talep ettiler. Ahtar'ın yazarları, Times gazetesinde yayınlanan bir makaleye tepki olarak, Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın

içişlerine müdahalesini kınayan bir makale yayımladılar (Ahtar, No.1, s.2). Benzer bir durumu, Hindistan'ın Kalküta kentinde İranlılar tarafından Farsça yayımlanan *Habl-ul Matin* gazetesinde de gözlemlemek mümkündür.

Böyle bir ortamda, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, İranlıların Osmanlı'ya bakışında bir dönüm noktası oldu. Savaşın ilk günlerinde Osmanlı Şeyhülislamı ve ardından Kerbela ve Necef'te yaşayan birkaç Şii alim ve merci, İran'ın Müslüman kardeşleri Osmanlı'ya katılmasının gerekliliğine dair fetvalar yayınladılar. Şii alimlerinin bu fetvaları yayınlamaktaki amacı, kuşkusuz Müttefik devletlerin sömürgeci eylemlerine bir cevap vermektir (Sepehr, 1336, s.70). Onlarca İranlı, Osmanlı ordusu safalarında savaşmaktaydı (Canpolad, 1385, s. 199) ve birçoğu Osmanlı'nın bu savaşı kazanmasını, İslam'ın ve İran'ın zaferi olarak görüyordu (Arfa, 1400, s. 85). Bu dönemde Kâve gazetesinin de Alman propaganda mekanizmasının bir parçası olarak faaliyet göstermesi, Osmanlı yönetimiyle empati kuran bir tutum sergilemesi doğaldı.

Gazetede yer alan haberlerin ve analizlerin içeriksel incelemesi, bir yandan İran toplumunun Osmanlı Devleti'ne yönelik temel yaklaşımlarını anlamamızı sağlarken, diğer yandan Osmanlı Devleti, Almanya ve İranlı milliyetçi aydınların, Osmanlı'yı İran halkının zihninde nasıl şekillendirmek istediklerini gözler önüne sermiştir. Kâve gazetesinde Osmanlı Devleti hakkında yayımlanan haberler, makaleler ve raporlar incelendiğinde, gazetede en önemli haber akışlarının aşağıdaki başlıklar altında toplandığı söylenebilir: İttihad-i İslâm, ortak kader, Osmanlı'nın zaferlerine vurgu, Osmanlı'nın niyetleri hakkındaki şüphelerin giderilmesi, Osmanlı'nın İran'a yönelik politikalarıyla ilgili kaygılardır.

Bu başlıklara ve örneklerine geçilmeden önce, Osmanlı Devleti'nin İranlılar nezdindeki saygınlığını ve bu devleti savunmanın İran kamuoyunda ne ölçüde kabul gördüğünü anlamak için, Takizade'nin Berlin'de kaldığı dönemde gerçek adıyla yayımladığı ilk makalenin, Osmanlı Devleti ile İran'ın ortak çıkarlarını konu aldığı bir yazı olduğunu hatırlatmak gerekir.¹ Çünkü Takizade'nin bu dönemde yayımlanan yazıları ya isimsiz ya da takma adlıdır.

¹ Bu makale, 6 Ekim 1916 tarihli *Korrespondenzblatt der Nachrichtenstelle für den Orient* dergisinde yayımlandı. Ocak 1917'de *Der Neue Orient* adını alan bu dergi Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Doğu Enformasyon Dairesi'ne aitti (Bonekdariyan, 1401, s.178.)

5.1. İttihad-i İslâm

Kâve gazetesinin Osmanlı Devleti ile ilgili haberlerini şekillendiren en önemli konulardan biri İttihad-i İslâm meselesiydi. Çünkü İslam Birliği düşüncesi ve bu doğrultuda Müslüman bir devletle ortak bir ideal temeline birleşme gerekliliği, 19. yüzyılın son çeyreğinde İran'daki düşünsel ortamda yeni bir kavram değildi. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İttihad-i İslâm'ı teşvik etmek amacıyla birçok kitap ve dergi İran'da yayımlanmıştı (Şey Reis Kaçar, 1363). Bu nedenle Kâve gazetesi de haber ve analizlerini İttihad-i İslâm düşüncesi doğrultusunda sunmuştur.

II. Wilhelm'in doğum günü vesilesiyle Kâve Gazetesinde yayımlanan bir yazıda, Almanya'nın savaş öncesi ve savaş süresince elde ettiği büyük başarılar ve ilerlemelere vurgu yapıldıktan sonra, Alman imparatorunun büyük kişiliğine dikkat çekilmekte ve şu ifadeye yer verilmektedir: “Almanya ve müttefiklerinin zaferi, biz Müslümanların en büyük arzusudur. Almanya'nın zaferi, Müslümanların hem şu anki hem de gelecekteki çıkarlarını koruyacaktır. Ellerimizi semaya açıyor, Allah'tan Almanya ordusunun nihai ve kesin zaferini, Osmanlı Devleti'nin ilk bağımsız İslam devleti olarak bu zaferin bir parçası olmasını ve İslam'ın yüceltilmesini niyaz ediyoruz” (No. 2, s.8).

Kâve gazetesinin savaş dönemindeki politikasına bakılacak olursa, Osmanlı Devleti'nin İslami kimliğine vurgu yapıyordu. Bu yüzden sürekli olarak “İslam Ordusu”, “İslam Askerleri” ve “İslam Kahramanları” gibi terimler kullanılıyordu (No. 10, s.8). İslamiyet vurgusunu pekiştirmek amacıyla, gazete Şii alimlerinin Osmanlı Devleti'ni destekleyen ve Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşmanın zorunluluğunu belirten fetvalarını yayımlıyordu. Bir fetvada, bu dönemin İslam ve küfür mücadelesi olduğuna, savaştan kâfir devletlerinin Müslümanlara karşı suç işlediklerine dikkat çekiliyor ve Müslüman düşmanlarına herhangi bir şekilde yardım edenlerin durumu sorgulanıyordu. Fetvada, Müslümanlara karşı savaştan kâfir devletler olarak İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya belirtilmiştir.

Bu fetvaya destek amaçlı Ayetullah Seyid Mustafa Kaşani, Rusya, İngiltere, İtalya ve Fransa'ya her ne şekilde olursa olsun yardım eden herkesi Allah ve Peygamberle savaş halinde ve Allah'ın dinini yok etmeye çalışan biri olarak nitelendirmiştir. Ayetullah Kumşeyi de bu devletlere her türlü yardımı en büyük günah olarak nitelendirmiş ve Müslümanların bu devlet-

lerle iş birliği yapmasını engellemenin bir mümin görevi olduğunu belirtmiştir (No.3, s.4). Fransa ve İtalya'nın İran'da fiilen askeri bir varlıkları olmadığını ve Osmanlı ile savaşta olduklarını göz önünde bulundurarak, bu ülkelerin isimlerinin fetvada neden yer aldığını anlayabiliriz.

Kāve gazetesinin başka bir sayısında, Kerbela cephesinin durumu ve ulusal güçlerin durumu anlatıldıktan sonra, Şii alimlerinin Rusya ve İngiltere'ye karşı direnişi desteklediği vurgulanmış ve Necef ve Kerbela'dan Kâzimiye'ye seyahat eden Şii alimlerinin İngiltere ve Rusya'ya karşı cihat çağrısında bulundukları ve İran'a seyahat etmeyi planladıkları belirtilmiştir. Haberde ayrıca, İran'ın Ulusal Savunma Komitesi liderlerinin Osmanlı topraklarında bulundukları ve geleceğe umutla baktıkları belirtilmiştir (No.4, s.6). Aynı sayının ekinde, İmam Hüseyin'in türbesinin kutsal bayrağını ve Hz. Hüseyin'e ait olduğu söylenen kılıcı, Osmanlı'nın Irak'taki başkomutanı Nurettin Bey'e armağan eden büyük Şii alimlerinin ve Hz. Hüseyin türbesi hizmetkârlarının yer aldığı bir fotoğraf yayımlanmıştır. Bu hediye, Osmanlı ordusuna duyulan saygıyı ve onların zaferi için Allah'tan yardım dileğini simgelemektedir (No.4, s.8).

Aynı tematik yapıyı, İngiliz ve Rus emperyalizmine karşı milliyetçi duyguları alevlendirmek amacıyla kaleme alınmış yazarı bilinmeyen bir Kürtçe şiirinde de gözlemlemek mümkündür. Şiirin bir beytinde, "Ey Türk milleti, ey İslam alemi, işi tamamlayın ki Peygamber sizinle iftihar etsin" şeklinde bir çağrıya yer verilmiştir (No. 4, s.8).

Kāve gazetesinin Berlin'de esir tutulan Müslümanların bayram kutlamalarına dair haberi, gazetenin İslam kimliğine ve birlik vurgusuna verdiği önemin bir başka göstergesi olarak değerlendirilebilir. Alman esir kamplarında bulunan Müslüman esirlerin bayram kutlamalarına dair bir yazıda, törene katılan esirlerin durumu etnik, dilsel ve ulusal dağılımları hakkında bilgiler verilmiş ve Berlin'de bulunan Osmanlı askeri ataşesi Şükrü Bey, Osmanlı büyükelçiliğinin imamı Şükrü Efendi ve Berlin'de yaşayan tanınmış Müslüman şahsiyetler de dâhil olmak üzere birçok Osmanlı komutanının törene katıldığı belirtilmiştir. Yazıda şu ifadeler yer almaktadır: "Osmanlı subayları, 2 bin 527 Tatar esiriyle birlikte Osmanlı büyükelçiliğinin imamının arkasında saf tutarak büyük bir cemaatle namaz kıldılar. Namazın ardından Şükrü Bey, çok yüksek bir sesle kısa bir konuşma yaparak Müslüman mezheplerinin birleşmesinin ve diğer Müslüman kardeşlerini düşman esaretinden kurtarma çabasının önemine değindi. Bu sözler, birçok dil bi-

len Tatar âlimi İdris Kazani tarafından Tatar Türkçesine çevrildi. Ardından İslam ordusunun ve müttefiklerin zaferi, Sultan V. Mehmed Reşad, Almanya ve Avusturya imparatorlarının sağlığı için dualar edildi.” (No.11, s.3).

Kâve yazarlarının ve İranlı milliyetçi aydınların Osmanlı'ya bakışını gösteren en ilginç makalelerden biri de Kâve'nin 12. sayısında yer alan “İran ve Osmanlı'nın Çıkar Birliği” başlıklı Takizade'nin başyazısıdır. Takizade, başyazısında “İranlılar Osmanlı ordusunu kurtarıcı olarak görüyorlar ve onları her yerde kucaklayarak karşılıyorlar” ifadelerini kullanmış ve İran ile Osmanlı'yı büyük bir eski ağacın iki dalı veya gurbet ve vahşet içinde birbirini bulan büyük bir kabilenin hayatta kalan son iki mensubu olarak nitelendirmiştir. Yazar, İran ve Osmanlı arasındaki geçmişteki anlaşmazlık ve çatışmaların, cehalet ve taassuptan kaynaklanan bir tarihsel basiretsizliğin ürünü olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda tarihçiliği eleştiren yazar, Şah İsmail Safevi ve Sultan Selim'i siyasi amaçları için mezhebi düşmanlığı alevlendirmekle suçlamakta, takipçilerini ise “İsfahan molla”ları ve “İstanbul efendileri”nin etkisi altında kalarak Avrupa güçlerinin çıkarları doğrultusunda birbirlerine karşı mücadele ettiklerinin farkında olmamakla eleştirmektedir (No. 12, s. 1).

Makalesinin devamında yazar, İslam dünyasının karmaşık durumu karşısında Tahran ve İstanbul'daki Şiî ve Sünnî ulemanın dışında herkesin İslam dünyasının ve İslam dininin tehlikede olduğunu fark ettiğini belirterek Nadir Şah Afşar ve Cemaleddin Afganî'yi İslam birliğinin iki kahramanı olarak sunmaktadır. Yazar, Nadir Şah Afşar'ı “Doğunun Napolyonu ve İttihad-i İslâm fikrinin gerçek ve pratik kurucusu” olarak nitelendirmekte, hatta İranlı tüm Şiîleri ve hatta Şiî alimlerini zorla Sünnîliğin usulü ve Hulefâ-yi Râşidîn halifeliğini kabul etmeye zorlayan imkansıza yakın bir işi başardığını iddia etmektedir. Seyyid Cemaleddin Afganî için ise tüm hayatını İslam birliği için harcamış başka bir İranlı olarak bahsetmektedir (No. 12, s. 2). İttihad-i İslâm meselesinin tarihsel geçmişi hakkındaki bu yorumlardan sonra “Nadir Şah ve Cemaleddin Afganî ektiği bu tohum, çeşitli İslam topraklarında yeşermiş ve gelişmiştir” demiştir. Ardından, İslam birliği söyleminin anlamlarını incelemeye başlar ve üç akımı tanıtır:

Birinci eğilim, birliğin amacını şiddetli mezhebi ayrılıkları, karşılıklı küfür ve hakaretleri ortadan kaldırmaya ve farklı İslam mezheplerine mensup kişiler arasında sevgi ve saygı oluşturma şeklinde açıklamıştır. Bu eğilim, daha çok Rus ve İngiliz sömürgesi altında yaşayan Kafkasya, Türkistan ve

Hindistan gibi ezilen İslam ülkelerine aittir. Zira bu ülkeler, yabancı güçlerin Müslümanları zayıflatmak için aralarındaki ayrılıkları kullandığını fark etmişlerdir. Bu toplumların İslam birliği anlayışı siyasi değil, sadece dini ve ahlaki bir anlayıştır.

İkinci eğilimi ise yazar, “ham bir hayal” ve “tehlikeli bir düşünce” olarak nitelendirdiği büyük bir İslam devleti kurma fikridir. Yazar, bu fikrin “İslam alimleri ve diğer İslam ülkelerinin önde gelenleri arasında artık bir etkisi olmadığı” için memnuniyetini ifade etmektedir. Kâve’nin yazarına göre bu fikir, sadece Sultan Selim ve Süleyman’ın danışmanlarının ve Namık Kemal gibi aşırı milliyetçi Osmanlı aydınlarının hayallerinden ibarettir.

Üçüncü eğilim olarak Takizade İslam birliğinin amacını Almanya ve Avusturya arasındaki gibi İslam devletleri ve milletleri arasında siyasi bir birlik kurmak olarak görmektedir ve şöyle yazmaktadır: “Amaç, bağımsız Osmanlı, İran ve Afganistan devletlerinin siyasi bir birliği ve diğer İslam milletlerinin esaretten kurtarılması, onlara tam siyasi ve ekonomik bağımsızlık verilmesi ve bu birliğe dahil edilmesidir. Bu birlik fikrini ilk olarak Nadir Şah ve Cemalettin Afgani ortaya atmıştır. Seyid Abdurrahman el-Kawakibi ve Mısır ve Hindistan siyasetine vakıf alimler de bu fikri yaymıştır.” Takizade, İstanbul’daki Sebilürreşad ve Sırat-ı Müstakim gazeteleri, Mısır’daki el-Menar, Kalküta’daki Hablülmetin, Osmanlı siyasetçileri ve Genç Türkler, Enver Paşa ve Nizam-us Saltane (sürgündeki İranlı milliyetçi lider) ve büyük Şii müçtehitleri bu İttihad-i İslâm anlayışının destekçileri olarak göstermiştir (No. 12, s.3).

Kâve yazarı, samimi bir Osmanlı-İran birliğinin Asya’daki tüm İslam ülkelerinde büyük bir etki yaratacağını ve Hindistan, Afganistan, Kafkasya ve Türkistan’da Şiiler ve Sünniler arasında yakınlaşmaya neden olacağını, İran’ın Kürdistan ve Şam’ın Şii bölgelerindeki manevi etkisini güçlendireceğini ve Basra Körfezi için “İslam gölü” ifadesini kullanarak bu birliğin İngiltere’nin Güney İran ve Basra Körfezi’ndeki oyunlarını bozacak bir etkiye sahip olacağını belirtmektedir. Yazar, makalesinin sonunda şu vurguda bulunmaktadır: “Eğer bu politika, her iki tarafın akıllı kişilerinin desteğiyle devam ederse, Enver Paşa, Talat Paşa ve onları destekleyenler ve İranlı milliyetçilerin liderleriyle birlikte, İttihad-i İslâm hedefini gerçekleştirenler olarak İslam tarihinde isimleri yer alacaktır” (No. 12, s.4).

5.2. Ortak Kader

Kâve gazetesinin Osmanlı Devleti ile ilgili haberlerinde İslam kimliğine yapılan vurgunun yanı sıra okuyucularına İran'ın kaderi ve çıkarlarının Osmanlı'nın bu savaşta elde edeceği başarıya bağlı olduğunu hatırlatmak önemli bir tema olarak öne çıkmaktadır. Kâve'ye göre, eğer Osmanlı yenilirse, İran'ın hayati çıkarları da Rusya, İngiltere ve diğer devletler tarafından tehdit edilecektir. Kâve, bu ortak kaderi yalnızca iki devletle sınırlı tutmaz, aynı zamanda tüm Asya'yı da içine alacak şekilde genişletir (No.1, s.7). Aslında bu analiz, Kâve gazetesinde yayınlanan bu haber ve değerlendirmeler, Pan-İslamizm, Pan-İranizm ve Pan-Asyacılık gibi ideolojilerin bir kesişme noktası olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda Kâve gazetesinin 15 Eylül 1916 tarihli 12. sayısında yer alan “İran ve Osmanlı'nın Çıkar Birliği” başlıklı başyazı, o dönemde İranlı milliyetçi çevrelerin Osmanlı'ya bakışını yansıtmaları açısından oldukça önemlidir. Muhtemelen yazarı Seyid Hasan Takizade olan bu başyazıda, Türk ordusunun Hanekin üzerinden Tahran'a doğru ilerlediği ve bunun sonucunda Rusya'nın Irak'tan çekildiği belirtilmektedir. Takizade, Osmanlı ordusunun ilerlemesinin İran iç siyasetindeki etkilerine değinerek, Tahran'daki hükümetin düşüşünü bu ilerlemelere bağlamaktadır. Böylece Takizade Osmanlı ordusunun ilerlemeleri ve galibiyetlerini İran devletinin çıkarları doğrultusunda olduğunu vurguluyor. Takizade Osmanlı'nın İran'a yönelik politikalarını analiz ederek şöyle yazmaktadır: “İranlılar bilmelidir ki, Osmanlı ordusunun ilerleyişi, mazlum İran'a yönelen ilahi bir yardımdır. Bu ordu, kardeşlerini kurtarmak için gönderilmiş melekler ordusudur. Osmanlı'nın damla damla dökülen kanı, asil bir milletin kardeşlerini kötülerin pençesinden kurtarma yolunda dökülen temiz kandır... İranlı vatan-severler, ülkelerinin kaderini doğru değerlendirmelidir... Zira İran'ın iki seçeneği vardır: Ya Osmanlı ordusunun yardımıyla kurtuluş ya da Rusya ve İngiltere'nin sonsuz esareti” (No 12, s.3).

Kâve yazarının bu konuda yaptığı başka bir analizde şu ifadeleri kullanmaktadır: Müslüman komşu büyük bir devletin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi, İranlıları savaşa daha da yaklaştırmış ve İranlılarda milliyetçi ve İslamcı duyguları artırmıştır. Aslında İranlılar, eski düşmanlarından intikam almak ve ülkeyi Rus ve İngiliz sömürgeciliğinden kurtarmak için bir fırsat arıyorlardı. İran'ın komşusu olan Osmanlı Devleti'nin savaşta olması ve her gün zafer haberlerinin gelmesi bundan daha iyi bir fırsat olamazdı.

İranlılar, savaşın düşmanlara karşı bir fırsat olduğunu ve eğer kazanırlarsa bağımsızlıklarının korunacağını, düşman elinin ülkeden çekileceğini düşünüyordular (No.18-19, s.9).

Bu ortak kader anlayışı üzerine Kāve yazarı, İran hükümetini savaşa kayıtsız kalmakla eleştiriyor ve Osmanlı'yı desteklememekle suçluyordu. 8 Şubat 1916 tarihinde ikinci sayısında yayımlanan uzun bir başyazıda, İran'ın milli savunmasının Rusya ve İngiltere'ye karşı yapılması gerektiği vurgulanıyor ve bunun örneği olarak “cesur Osmanlı ordusu” olarak gösteriliyor. Yazar, “Çanakkale'deki kahraman Osmanlı ordusunun, düşmanları Fransa ve İngiltere'ye kıyasla daha az imkana sahip olmasına rağmen, azim ve fedakârlık sayesinde zafer kazandığını” vurgulamaktadır. Yazar, bu zaferi, “kararlı mücahitlere ve hak arayan yiğitlere” Allah'ın yardımı olarak değerlendirmektedir (No.2, s.3).

29 Şubat 1916 tarihli üçüncü sayıda yayınlanan sert bir başyazıda, tarafsızlık perdesi altında fiilen keyfi ve Rusya ile İngiltere güçlerinin elinde oyuncak haline gelmiş olan Kaçar yönetimine yönelik eleştiriler yer almaktadır. Yazar, “İslam ordusu ve Osmanlı askerlerini, bozuk ve şeytani güçlerden ayırmak için ilahi bir güç olarak sunmaktadır. Kāve yazarına göre siyasetçilerin Osmanlı ordusu ile Rus ve İngiliz güçlerine karşı gösterdiği tepkiler, “kötü ile iyiyi” net bir şekilde ortaya koymaktadır. İran'ın en iyi temsilcileri, yani bilgi, cesaret ve İranlılık özünü taşıyan kişiler, Bistun Dağı'nın eteğinde, Darius'un yazıtlarının üzerinde gözetleyen Ahura Mazda'nın koruması altında toplanmışlardır. Buna karşılık, bu temiz ülkenin utancı olan kötü yönetim, Damavand'ın eteğinde (yani Tahran'da) ihanet yuvasını kurmuştur.

Yazar, Kur'an-ı Kerim'deki “Ashâbü'l-Yemîn” ve “Ashâbü's-Şimâl” kavramlarını kullanarak, Kirmanşah ve İran'ın merkezi, batı ve güney bölgelerinde Osmanlı ordusuyla iş birliği yapanları “Ashâbü'l-Yemîn” olarak nitelendirmiştir. Yazar, Kirmanşah halkının Osmanlı askerlerinin girişini kutlarken, Tahran yönetiminin ise o kadar güçsüz olduğunu ki, Tahran kapılarında Osmanlı büyükelçisinin Ruslar tarafından esir alındığını belirtmiştir.

Yazar, makalesinin devamında, İngilizlerin ve Rusların her zaman Müslüman hükümdarları süslü unvanlar vererek kandırdıklarını belirterek, Mısır hükümdarına örnek vermektedir. Yazar, Mısır hükümdarını gaspçı olarak

nitelendirmekte ve hükümdarın unvanının “hıdiv”den “sultan”a değişmesine rağmen, Osmanlı Sultanının valisi olan büyük Mehmet Ali Paşa kadar güçlü olmadığını söylemektedir. Yazar, bir kez daha Tahran’da Osmanlı büyükelçisinin Ruslar tarafından esir alınmasını örnek göstererek, bunun İran devletinin ne kadar güçsüz olduğunu gösterdiğini vurgulamaktadır (No. 3, s. 1,2).

Makalenin birkaç sayfa ilerisinde yer alan Kirmanşah’a Milli Savunma Komitesi’nin gelişi haberi ve yazarın zikrettiğimiz makalesinde Kirmanşah’a bu kadar önem vermesinin nedenini açıklamaktadır. Bu habere göre, Rusların Kum’a saldırması üzerine, bir grup siyaset büyüklerinden ve 34 milletvekilinden oluşan Milli Savunma Komitesi, Rus ve İngiliz güçlerine karşı milli mücadeleyi yönetmek amacıyla Kirmanşah’a gelmiştir (No. 3, s.4).

14 Mart 1916 tarihinde dördüncü sayıda ise, Kerbela’daki güçlerin Osmanlı’yı desteklediği ve savaşı sürdürdüğü belirtilmiş, Osmanlı ordusunun ilerleyişi ile İran’ın da bağımsızlığını kazanacağı belirtilmiştir. Yazar, Müttefiklerin yenilgiye uğraması durumunda Osmanlı ve müttefikleriyle iş birliği yapan tüm milletlerin de kurtulacağını vurgulamıştır. Yazar, İttifak Devletlerinin zaferi durumunda Sırlar, Belçikalılar, Arnavutlar ve diğerlerinin kaderlerinin değişeceği gibi genel cephe durumuna atıfta bulunarak, “Biz de güçlü düşman kuvvetleri karşısında geçici olarak İran sınırlarının gerisine çekilmeye mecbur kalsak bile, cihattan vazgeçmezsek ve vatanımızı kurtarmak ve İtilaf Devletleri ile ittifakımızı korumak için canımızı feda etmeye kararlı kalırsak, bu durumda Fransa’nın kuzeyinde, Kurland’da, Selanik’te bu devletlerin zaferi ile birlikte biz de zafer kazanacak ve özgürlüğümüze ve bağımsızlığımıza kavuşacağız. Müttefik Devletlerle iş birliği yapan hiçbir millet yalnız bırakılmadı ve her yerde işleri ilerledi.” şeklinde ifade etmektedir (No. 4, s.2).

Kâve gazetesi, 1 Ocak 1917 tarihli on yedinci sayısında “Osmanlı İslam Ordularının Fetihlerinin Olumlu Etkileri” başlıklı haberde, İngilizlere ve Ruslara sempati gösteren yayınların kapatılmasının ardından, bu kez İran’ın özgürlüğü ve bağımsızlığını destekleyen “Bâmdâd-ı Roşn” ve “Sedây-ı İran” gazetelerinin, Osmanlı ordusunun ilerleyişi ve Rusların nüfuz ve baskısının azalmasıyla birlikte yayına başladığına dikkat çekilmektedir. Kâve gazetesinde, Osmanlı ordusunun zaferlerinin yaklaştığını, karanlık bir gecede Rusların İran üzerindeki üstünlüğü sonucu ortaya çıkan

böceklerin gürültüsünü yok eden ve güzel sesli kuşların ötüşmeye başladığı gün doğumuna benzetmektedir (No.17, s.7).

Kāve gazetesi, esas itibariyle İranlı ve Osmanlı güçleri arasında bir ayrım yapmaz ve her ikisini de Rus kuvvetlerine karşı İran topraklarında savaşan tek bir cephenin askerleri olarak görür. Gazeteye göre, İran cephesi aslında Osmanlı-Rus mücadelesinin yaşandığı Kafkas cephesinin devamıdır ve İran’da Osmanlı ve İran birlikleri birlikte hareket etmektedir (No.18, s.1). Sonuç olarak, Kāve gazetesine göre, İran’ın geleceği ve bağımsızlığı, Osmanlı Devleti’nin savaşta kazanacağı zafere bağlıydı. Gazete, Osmanlı ile İran’ın kader birliği içinde olduğunu savunarak, bu iki ülkenin bir araya gelerek ortak bir mücadele yürütmesi gerektiğini vurgulamıştır.

5.3. Osmanlı Ordusu’nun Zaferlerine Vurgu

Kāve gazetesi, savaşın İttifak tarafı lehine propaganda yapmak amacıyla yayımlanmaya başladığından, Osmanlı Devleti’nin çeşitli cephelerdeki zaferlerine özel bir vurgu yapmaktadır. Bu politika, gazetenin ilk sayısından son sayısına kadar net bir şekilde görülebilmektedir. Bu politikanın ilk örneği, Kāve gazetesinin ilk sayısında (24 Ocak 1916) Çanakkale Harekâtı hakkında yayımlanan ayrıntılı yazısında yer almaktadır. Bu uzun yazıda, “19 Şubat 1915’te başlayan ve 9 Ocak 1916’da sona eren Çanakkale olayı, nifak devletlerinin Doğu’da ve özellikle İslam dünyasında uğradığı en büyük askeri ve siyasi yenilgilerden biridir” sözleriyle başlamakta ve dünya tarihindeki bu boğazın rolü üzerine uzun bir anlatımla devam etmektedir. Bu yazıda Çanakkale Boğazı’nın İskender’in Asya’ya ve İran Kralı Darius’un Yunanistan’a gerçekleştirdiği seferlerdeki önemi vurgulanarak, boğazın Asya ve Avrupa arasındaki karşı karşıya gelmenin bir parçası olarak ele alındığı belirtilmektedir. Daha sonra Osmanlıların bu bölgeyi fethettiği belirtilerek, 17 yüzyıl sonra, sanki İskender’in intikamını almak ister gibi, Asya ordularının yeniden Avrupa’ya saldırdığı ifade edilmektedir. Zafer kazanmış Osmanlı askerleri, büyük komutan Sultan II. Mehmet önderliğinde Asya ovalarından hareketle Çanakkale Boğazı’nı geçerek İstanbul ve Doğu Avrupa’nın diğer bölgelerini fethetmiştir. Böylece, Emevi halifesi Muaviye bin Ebu Süfyan döneminden bu yana yaklaşık 700 yıldır Müslüman ordularının ulaşamadığı bir hedefe bu büyük sultan sayesinde ulaşılmıştır. Tarihsel göndermelerden sonra, makale Çanakkale savaşına

odaklanarak şu ifadelerle devam etmektedir: “Bu son 60 yılda, Gelibolu Yarımadası Avrupalıların dört kez savaş meydanı olmuştur: Biri 1858’de Kırım Savaşı’nda, diğeri 1878’de Osmanlı ile Rusya arasındaki savaşta, üçüncüsü ise son Balkan Savaşı sırasında olmuştur.”

Makale, devam eden savaş hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Rusya, İngiltere ve Fransa, başlayan savaşın başlarında, geçmiş rekabetlerini tamamen bir kenara bırakarak, İstanbul’u fethetme, Rusya’ya teslim etme ve Osmanlı Devleti’ni sona erdirmeye kararlılığıyla hareket etmişlerdir. Bu hedefe ulaşacaklarına o kadar eminlerdi ki, hatta bu zafer için bir tarih bile belirlemişlerdir. İngiliz Donanma Bakanı Churchill, resmi bir konuşmada, gemilerinin daha önce hiçbir savaşta görülmemiş büyük bir zaferden sadece birkaç mil uzakta olduğunu belirtmiştir. Bu zaferi çok yakın ve son derece önemli olarak değerlendirmektedir. Bu zafer, savaşın süresini önemli ölçüde kısaltacaktır. Hatta Osmanlılar, Fransız ve İngiliz esirlerinin ceplerinden, İstanbul’a girdiklerinde ilk birkaç gün para sıkıntısı çekmemeleri için verilmiş 120 kuruş değerinde banknotlar bulmuşlardır.

Makale, daha sonra Fransız gazetelerinin Çanakkale zaferinin kesin olduğu yönündeki haberlerini ve Çanakkale Savaşı’nın kesinlikle İtilaf Devletleri lehine sonuçlanacağı iddiasına dayalı bahisleri ele almaktadır. Metin, Çanakkale Boğazı’nın İtilaf Devletlerinin savaş stratejilerindeki önemli yerini vurguladıktan sonra, savaşın nasıl başladığını açıklamaktadır: 19 Şubat 1915’te dünya, Fransa ve İngiltere’ye ait, 19 büyük savaş gemisi ve çok sayıda lojistik gemi, mayın taraması yapan gemi, denizaltı vb.den oluşan dünyanın en büyük deniz kuvvetlerinin Çanakkale’nin Asya ve Avrupa kıyılarındaki kalelerini beklenmedik bir şekilde ateş altına aldığını öğrendi. Fransa ve İngiltere bu saldırının hazırlıklarını uzun süredir gizlice yapmışlardı ve amaçları birincil olarak kamuoyunda psikolojik baskı oluşturmak ve ikincil olarak Yunanistan ve Bulgaristan devletlerini karadan yapılacak bir işgal için kendilerine katılmaya ikna etmektir. Ancak ne siyasi ne de askeri amaçlarına ulaşamadılar.

Yazar, İtilaf Devletlerinin Çanakkale’deki yenilgisinin nedenini şöyle açıklamaktadır: Zafer kazanamadılar çünkü eski çağlardan beri meşhur olan Türklerin cesareti ve yiğitliği bir kez daha kendini göstermiş ve bu çağın Türklerinin, geçmişte Çalikesme Savaşı’nı kazananların çocukları ve Asya’nın en iyi askerleri olduğunu tüm dünyaya kanıtlamıştır. Türkler beklenmedik bir direniş göstererek, İtilaf Devletlerinin tüm planlarını boşa

çıkarmışlardır. Yazar, devamında müttefiklerin Çanakkale Boğazı'nda savaş gemilerinin nasıl batırıldığını ve yüzlerce askerlerinin canlarından olduğu ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Müttefiklerin çıkmaz bir sokağa girdiklerini anladıklarını ve bu nedenle karacı kuvvetlerini savaşa dahil etmekten başka çareleri kalmadığını belirtmektedir. Bu amaçla, Fransa ve İngiltere'nin çeşitli kolonilerinden yaklaşık yüz bin kişi bölgeye gönderilmiş ve 25 Nisan'da karaya çıkmışlardır. Yazar, müttefik karacı kuvvetlerinin yenilgisini şöyle açıklamaktadır: "Ancak müttefiklerin şansı yaver gitmezken, cesur Osmanlı askerlerinin ve tecrübeli Alman subaylarının gözü pekti. Karacı kuvvetlerin karaya çıkarıldığı ilk bir-iki günde müttefiklere öyle bir darbe indirildi ki, düşmana Çanakkale Boğazı'nı geçmenin sadece iddia ettikleri gibi basit bir askerî harekât olmadığı açıkça gösterilmiştir. Müslüman askerlerin göğsü, İskender'in setinden daha sağlamdı ve fitne fesat orduları buradan geçemeyecekti."

Yazar, devamında Unsuri Belhi'nin (v. 1040) Sultan Mahmud Gaznevi'yi öven methiyesinden iki beytini Osmanlı Sultanına ithaf ederek, onun bu methiyeyle mazhar ve misal olduğunu belirtmiştir. Yazarın ifadesine göre, "Eğer İskender, Yecüc ve Mecüc ordusuna karşı demir bir sur inşa etmiş ve bu eylemi tarihte bir destan olarak anlatılmışsa, senin surun ise mübarek ellerinde tuttuğun kılıcıdır. İskender'e nerede olduğunu sormak gerekir: Gel de gör ki kahramanlar ne denli sağlam bir sur inşa etmişlerdir."² Yazar, metnin devamında Osmanlı kuvvetlerinin kahramanlıklarına bir kez daha vurgu yaparak, ilk günün sonunda Osmanlı askerlerinin Fransız birliklerini Kumkale'de denize döktüklerini belirtir. Diğer cephelerde de İtilaf Devletleri güçlerinin ilerleyebildiği en uzak mesafenin deniz topçularının menzili kadar olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak, dokuz ay boyunca bir karış bile ilerleme kaydedilememiştir.

Yazar, İngilizlerin Anafartalar ve Suluva Körfezi'ne kuvvet indirerek Osmanlı askerlerini arkasından vurma amacıyla kurdukları tuzağın sonuçsuz kaldığını ve daima zafer kazanmış Türk ordusunun bu İngiliz hilelerine karşı koyduğunu vurgular. Bu bölgede de İngiliz askerleri, kör yarasa gibi sahil kayalarına yapışıp, ilerleme sağlayamamıştır. Nihayetinde Sırbistan'ın yenilgiye uğratılması ve Berlin ile İstanbul arasındaki yolun birleştirilme-

²گر سکندر برگذار لشکر یاجوج بر؛ کرد سدی آهنین آن بود داستان آوری؛ سد تو شمشیر توست اندر مبارک دست تو؛ کو سکندر گو بیا تا سد مردان بنگری.

siyle birlikte, Balkanlarda şansı her geçen gün azalan İtilaf Devletleri, bir anda İstanbul'u fethetme, Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırma ve topraklarını müttefik eşkıyalar arasında paylaşma ümidini kaybetmişlerdir.

Yazar daha sonra bu “müttefik eşkıyaların” Küçük Asya'yı ve İstanbul'u Rusya'ya, tarihi Şam bölgesini Fransa ve Arap Yarımadası ile Irak'ı ise İngiltere'ye verme kararı aldıklarını açıklar. Makale, müttefiklerin Çanakkale operasyonunu 9 Ocak 1916'da tamamladığını belirterek alaycı bir üslupla şöyle devam eder: “Nihayetinde bölgeden tamamen çekilmek zorunda kalmışlardır. Arkalarında ebedi bir rezalet, solunda utanç, arkasında Müslümanların laneti, önünde Alman ve Avusturya'nın kınaması, her yandan tarafsız milletlerin alayı ile tam bir aşağılanma ve rezalet içinde kuyruklarını sıkıştırıp işlerine gitmişlerdir” (No.1, s.7).

Bir sonraki sayıda (8 Şubat 1916) da Çanakkale zaferi işlenmekte, İtilaf Devletleri'nin bu harekâta 250 bin asker kaybettiği belirtilmektedir. Gazete, bu zaferi büyük bir coşkuyla dile getirmiş ve Osmanlı'nın askeri gücüne duyduğu hayranlığı ifade ederken, İngiltere ve Fransa'yı küçümseyici bir üslupla eleştirmiştir. Makalenin devamında, Müttefiklerin bu harekâta maruz kaldıkları kayıpların sadece savaş meydanında ölenlerle sınırlı olmadığını altı çizilerek, bunun yanında siyasi sonuçlara da dikkat çekilmesinin gerekliliği anlatılıyor: “Zira Müttefikler, zaferlerine o kadar emindiler ki, İstanbul'un mahallelerini kendi aralarında nasıl bölüşeceklerini ve bu bölgeleri nasıl yöneteceklerini bile planlamışlardı. Bu amaçla, devlet dairelerini, belediyeleri, postane ve telgraf ofislerini yönetecek personel ve işçileri bile hazırlamışlardı. Ancak “İstanbul'un fethinin hayali onların kursaklarında kaldı ve Ayasofya'yı kiliseye çevirme arzularını yarı yarıya mezara, yarı yarıya da ülkelerine götürdüler” (No.2, s.5).

Makale, Osmanlı'nın ele geçirdiği büyük miktardaki ganimete dikkat çekmekte ve İngiliz hükümetinin Çanakkale ve Gelibolu savaşlarının komutanlarına cesaret madalyası vermesini alay konusu yapmaktadır. Makalede, Osmanlı'nın Arı Burnu ve Anafarta'daki ele geçirdiği ganimetlerin büyüklüğü vurgulanarak, İngilizlerin Türk ordusundan kaçarken bile kendi komutanlarına ödül verdikleri ifade edilmektedir.

Aynı sayıda, Osmanlı ordusunun Arap Irak'ı ve İran'daki zaferlerine de değinilmiştir. Habere göre, “Irak'ta, Osmanlılar, Tizpon'dan kaçan 10 bin İngiliz askerini generalleri ile birlikte Kut'ül-Amâre'de kuşatmıştır

ve yakında hepsini esir etmeyi ummaktadır.” Bir diğer haberde, Osmanlı ordusunun Batı İran’da, Kirmanşah ve Azerbaycan bölgelerinde Ruslarla çatıştığı ve onları geri püskürterek Meraga ve Tebriz’e doğru ilerlediği belirtilmektedir (No.2, s.4). Aynı konu, gazetenin ikinci sayısında da takip edilmekte ve İngiliz kayıpları ile esirlerinin durumu hakkında ayrıntılı haberler verilmektedir. Kâve gazetesi, İngiliz kuvvetlerinin Kut’ül-Amâre’de Osmanlı ordusu karşısında uğradığı yenilgiyi “feci bir mağlubiyet” olarak nitelendirmekte ve İngilizlerin de bunu kabul ettiklerini vurgulamaktadır (No.2, s.6-7).

Birkaç ay sonra, birlikte yayımlanan 16 Mayıs 1916 tarihli yedinci ve sekizinci sayılarda Kâve gazetesi, Kut’ül-Amâre’nin önemine vurgu yaparak İngiltere’nin bu yenilgiyi küçük göstermeye yönelik propaganda politikasını alaya almaktadır. “Kut’ül-Amâre’nin Düşüşü” başlıklı bir yazıda, Müttefik Devletlerin önemli bir bölgeyi kaybettiklerinde ve cephede yenildiklerinde izledikleri iki temel propaganda politikasına dikkat çekiliyor: Birincisi, bu operasyonun beklenmedik bir şey olmadığını ve İngiltere’nin bu geri çekilmeye önceden hazırlıklı olduğunu vurgulamak, böylece durumu kontrol altında tuttuklarını iddia etmek; ikincisi ise kendi yenilgilerini küçük gösterip kaybettikleri bölgeyi önemsizmiş gibi sunmak. Kut’ül-Amâre için de aynı iki politika izlenmiştir ve İngilizler, burayı önemsiz bir bölge olarak tanıtmaya çalışmışlardır.

Yazı, İngiliz ve Fransız gazetelerinden birkaç haberi aktararak şu sonuca varıyor: “İngilizler, yenilgilerini sadece yüzeysel bir başarısızlık olarak kabul ediyorlar ve yenilgilerine 10 sebep gösteriyorlar: 1. Havanın kötü olması, 2. Arazinin kötü olması, 3. Yolların bataklıklarla dolu olması, 4. Lojistiğin yetersizliği, 5. İçme suyu sıkıntısı, 6. Fırtına ve sel, 7. Dicle Nehri’nin taşması, 8. Sivrisinekler, 9. Sıtma, 10. Arapların İngilizlere ihanet etmesi.” Yazar, bu faktörlerin yalnızca İngiliz ordusunu etkilediğini, ancak neden Osmanlı ordusunun bu doğal ve hava koşullarından etkilenmediğini sorgulamaktadır (No.7-8, s.9).

Yazar, Müttefiklerin Çanakkale’deki yenilgileri hakkında da aynı politikayı izlediklerini ve Osmanlı’yı aşağılayarak kendi yenilgilerini küçültmeye çalıştıklarını belirtmektedir. Kâve gazetesi 16 Mayıs 1916 tarihli sayısında, 25 Şubat 1915 tarihli Fransız *Matin* gazetesinden bir habere atıfta bulunarak, bu gazetede Osmanlı ordusunun Ali Baba’nın hırsızlarına benzetildiğini ve onların dünyada hiçbir etki bırakmadan, onursuz bir

şekilde ölecek kişiler olarak tanımlandığını aktarmaktadır. Fransız gazete, Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in kaderine atıfta bulunarak şu ifadelerle yer vermektedir: “Yaşlı Abdülhamid, atalarının Avrupa'yı fethetmek için Asya'dan yola çıktığı topraklara geri döndü ve gözlerini kapatmadan önce, Batılı güçlerin bayraklarının Ayasofya üzerinde dalgalandığını görecek” şeklindeki yazısına Kâve gazetesi, Müttefik Devletlerin tüm kibir ve aşağılayıcı söylemlerine rağmen, Osmanlı askerlerinin tek bir darbeye onları kaçmaya zorladığını ve yenilgilerini sivrisinek, sıtma ve Dicle Nehri'ne bağladıklarını belirtmektedir (No.7-8, s.9).

Osmanlı'nın Çanakkale zaferi, Osmanlı ordusu için bir dönüm noktası olarak kabul edilmekte ve Rusya'da endişe yaratmıştır. Kâve gazetesi, Müttefik Devletlerin Çanakkale'den çekilmesiyle birlikte, İstanbul çevresindeki Osmanlı birliklerinin serbest kaldığını ve Rusların, bu birliklerin Kafkasya cephesine yönlendirilmesinden korktuğunu belirtmektedir. Bu nedenle, Rus generali Yudenic, Rus ordusunun Erzurum'a saldırmasını emretmiştir, ancak Osmanlı birliklerinin bölgeye gelmesiyle bu plan başarısızlığa uğramıştır (No.18, s.2).

Kâve gazetesinin, Osmanlı ordusunun başarılarını vurgulamak için kullandığı yöntemlerden biri zaferleri ayrıntılı bir şekilde anlatmaktır. Örneğin, 15 Ağustos 1916 tarihli 11. sayıda, Osmanlı ordusunun “İslam Ordusu” adıyla anılarak Kirmanşah'ta elde ettiği zaferlerden bahsedilmekte ve “İslam Ordusu'nun Hemadan'a doğru ilerleyip, Rus ordusunu geri püskürttüğü anlatılmaktadır. Bu haberde, Osmanlı ordusunun stratejik zaferlerinin önemi özellikle vurgulanmaktadır (No.11, s.8). Kâve gazetesi, Rusların ağır kayıpları ve yüzlerce Rus askerinin Osmanlılar tarafından esir alınmasıyla birlikte, Osmanlı ordusunun Hemedan'a doğru ilerlemesiyle Kazvin'in ele geçirilme olasılığının arttığını belirtiyor. Bu durum aynı zamanda Tahran ve merkezi vilayetleri tehdit ederek, Rusların İsfahan, Tahran ve merkezi bölgelerden çekilmesine neden olacaktır. Bu durum, Rusya'nın siyasi hakimiyetini zayıflatacak ve Tahran sarayında yarattığı korkuyu azaltacak, böylece ülkedeki siyasi ortamı İttifak Devletleri lehine değiştirecektir (No.10, s.8).

Bir ay sonra, 15 Ekim 1916'da Osmanlıların Tahran'a doğru ilerlemeleeri haberi hala Kâve'nin en önemli haber başlıklarından biri olarak vurgulanıyor. Gazete, Osmanlı kuvvetlerinin Hemedan çevresinde durduğunu ve ilerleyemediğini kabul etse de bunun siyasi etkilerine vurgu yapmaya

çalışıyor. Yayınlanan haberde, Osmanlıların ilerlemesi sonucu Tahran'da büyük bir heyecan yaşandığı ve İtilaf Devletleri vatandaşlarının mallarını satarak ülkeden kaçtıkları iddia ediliyor. Rus konsolosu Tahran'ı terk ederek Reşt'e gitmiş ve İtilaf Devletleri büyükelçilikleri Tahran'ı terk etmeye hazırlanıyor. Hatta İran şahına başkenti Tahran'dan kuzeydeki şehirlerden birine taşınması önerilmiştir. Ancak bu öneri, şehzadeler, ulema ve siyasi büyükler tarafından ret cevabı görmüştür (No.13, s.7). Benzer şekilde, sonraki sayıda Kâve gazetesi, İtilaf Devletlerine yakın gazeteler olan "İttılaat" ve "Rad"ın kapatıldığını duyuruyor (No.14, s.7). Osmanlı ordusunun 1916 Ağustos'unda İran'ın güneybatı bölgelerindeki ilerlemeleri ve Hermedan ile merkezi ve kuzey bölgelerine doğru hareketi, Kâve yazarlarını Tahran'ın veya Batı İran'ın büyük bir kısmının Osmanlılar tarafından fethedilme olasılığının arttığına inanmaya yöneltmiştir (No.12, s.1).

Kâve gazetesi, 15 Şubat 1917 tarihli ikinci yılının ilk sayısında bir yıllık savaş olaylarını içeren başyazısında, Kut'ül-Amâre ve Çanakkale boğazının boşaltılmasını İngilizlerin kanlı yenilgileri olarak değerlendiriyor. Kâve gazetesine göre bu olaylar, İtilaf Devletlerinin işin artık kötüye gittiğini anlamalarına ve savaş stratejilerini değiştirerek tüm cephelerde birbirleriyle tam iş birliği yapmaları gerektiğini anlamalarına neden olmuştur (No.18, s.2). Bütün bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı zaferlerine verilen önemin temel ilkelerinden biri, bu zaferlerin detaylarını sunarak Osmanlı ordusunun gücünü göstermek ve bu zaferlerin savaşın genel gidişatında yarattığı etkileri vurgulamaktır.

5.4. Babıâli'nin Siyasi Niyetlerine Karşı Şüphelerin Giderilmesi

Daha önce belirtildiği gibi, Kâve gazetesi Almanya'nın savaş propagandası dairesinin maddi desteğiyle kurulmuştu ve bu yüzden en önemli görevlerinden biri, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Osmanlı ve Almanya aleyhindeki olumsuz propagandalarını etkisiz hale getirmektir. Bu bağlamda, Kâve gazetesi, Osmanlı Devleti'ne karşı İran kamuoyunda dile getirilen suçlamalara cevap vermeye çalışmıştır. Bu suçlama konularından biri de Osmanlı Devleti'nin daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nin ciddi olarak başını ağrıtan bir konu olan Ermeni meselesidir. Bir yazısında gazete İtilaf Devletleri'nin Osmanlı ve Almanya'yı itibarsızlaştırmak için yürüttüğü propaganda politikasına değinmiş ve Osmanlı'ya yönelik Ermeni mesele-

sinin, İngiliz basınında olumsuz bir propaganda unsuru olarak kullanıldığını belirtmiştir. Diğer bir makalede (14 Mart 1916) Avrupa basınında diğer devletlere dair öne çıkan konulara değinerek Osmanlı hakkındaki iftiralara şu şekilde yer vermiştir: “İtilaf Devletleri’nin gazeteleri, 30 yıldır Osmanlı büyüklerinin ailelerinde eğitmenlik yapmış ve kısa bir süre önce Londra’ya dönmüş yaşlı bir İngiliz kadının Osmanlı’daki ahlaksız davranışlarını ve Osmanlıların Ermeni kızlarına ve yaşlı kadınlara uyguladığı zulmü anlattığını ve bunları kendi gözleriyle gördüğünü iddia etmektedir. Bu yalanları duyanın başına gök yıkılacak gibi olur.” Aynı makalenin devamında Avrupa basınında Osmanlı askerlerinin vahşi gösterildiği başka bir örnek zikredilerek “Dardanel’de esir alınan Osmanlı askerlerinin ceplerinden birçok göz küresi çıkmış. Bu gözler, Osmanlıların Fransız ve İngiliz askerlerinden çıkarıp ceplerinde sakladıkları gözlerdir.” denildiği açıklanıyor (No.4, s.3).

Kâve gazetesi, Osmanlı’nın İran’ı işgal etme ya da Kuzeybatıdaki Türk bölgelerini bölme ihtimali karşısında oluşan endişeleri gidermeye çalışmış ve Osmanlı’nın İran’ın bağımsızlığını koruma yönündeki çabalarını vurgulamıştır. 1 Aralık 1916 tarihli Kâve gazetesinin 15. Sayısındaki başyazıda, Sultan V. Mehmet Reşat’ın Osmanlı Meclisi’nin açılışında yaptığı konuşmasına yer verilmiş ve şu ifadeler kullanılmıştır: “Osmanlı Devleti’nin İran’a yönelik iyi niyetinin sadece sözle değil, İran’ı Ruslardan korumak için dökülen Osmanlı askerlerinin kanıyla da kanıtlandığı açıktır.”

Başyazıda şu vurgular yer almaktadır: “Bu sözler, en yüksek Osmanlı makamı olan Müslümanların halifesinin ağzından çıkmıştır ve her İranlının kalbine hitap edecektir. Sultan, İran’ın tam bağımsızlığını garanti etti ve bunda hiçbir siyasi oyun yoktur.” Yazının devamında, Osmanlı’nın, sadece kendi milletini değil, aynı zamanda İslam dünyasını ve Doğu’yu kurtarmak için savaştığı belirtilmiş, Osmanlı’nın zaferinin Doğu için bir diriliş ve İslam için yeni bir hayat anlamına geleceği ifade edilmiştir. Ayrıca, Enver Paşa’yı, Halid bin Velid’e benzetilerek, Müslümanların kurtuluşu için mücadele eden bir kahraman olarak tanımlanmıştır.

Takizade, bütün Doğu dünyası insanların Osmanlı kahramanlarının başırası için duydukları samimi duanın temel nedenini bu kahramanların temiz ve halis niyetlerine bağlar. O, Türklerin bütün İslamî erdemleriyle birlikte doğuya özgü cesaret, gayret ve mertliği bir araya getirdiğini vurgulayarak, Türk milletinin sahip olduğu bu üstün özellikleri öne çıkarır. Rusya’nın doğu Avrupa ve Çin’e yaptığı işgallerde toprakları asla boşaltmamasını ör-

nek göstererek, Türk askerinin sözünün daima kılıcı gibi doğru olduğunu belirtir ve bu durumun Türk milletinin güvenilirliği ve sözüne bağlılığına işaret ettiğini vurgular. Takizade, bir kez daha Osmanlı Sultanının sözlerine atıf yaparak, bu sözlerin İran milletinin hafızalarında daima canlı tutulacağını ve İslam dünyasının düşmanlarına karşı cihatta bu sözlerle cesaretleneceklerini ifade eder.

Bu makalenin sonunda, Enver Paşa'nın Osmanlı Meclisi'ndeki konuşmasına da değinilmektedir. "Gazi Komutan" olarak anılan Enver Paşa, konuşmasında İranlıların düzenli askeri birlikler kurduğuna ve Osmanlı ordusuyla birlikte düşmanlara karşı mücadele ederek İran'ın bağımsızlığına vurgu yaptıklarına dikkat çekmiştir (No.15, s.1-2). Bu bağlamda, İran Ulusal Savunma Komitesi'nin lideri olan Nizam-us Saltana, bir açıklama yaparak İran halkına Osmanlı'nın İslam birliği için mücadele ettiğini belirtmiştir. Nizam-us Saltana, Osmanlı ve İran ordularının ortak askeri güçlerinin sadece dini kardeşliği korumak ve İslam'ı kurtarmak amacı taşıdığını ve Rusya ile İngiltere'nin çekilmesinden sonra Osmanlı askerlerinin kendi topraklarına döneceğini söylemiştir (No.20, s.7).

Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Kāve gazetesi, bu antlaşmaya ve Osmanlı'nın İran'dan çekilme kararıyla ilgili maddeye özel bir vurgu yapmıştır. Gazete, Osmanlı'nın bu anlaşmayı kabul ederek İran'ın bağımsızlığını garanti ettiğini belirtmiş ve Osmanlı'nın bu adımını büyük bir samimiyet olarak değerlendirmiştir. Kāve, Osmanlı'nın İran topraklarından çekilme kararını İran'ın bağımsızlığına olan bağlılığının bir göstergesi olarak sunmuş ve bu kararın Osmanlı Devleti'nin içtenliğini ortaya koyduğunu savunmuştur (No.24, s.3). Makalede, Kāve, Tanin gazetesine atıfta bulunarak, bu gazetenin Osmanlı'nın İran topraklarına zorunlu şartlar icabınca girdiğini ve her zaman ulusların haklarını koruduğunu belirttiğini aktarmıştır. Osmanlı'nın İran'ı parçalama niyetinin olmadığını ve bu tür iddiaların asılsız olduğunu savunmuştur (No.25, s.7). Gazete, Almanya ve Osmanlı'nın İran'a karşı dürüst ve samimi olduğunu, ancak İngiltere'nin bu samimiyetten yoksun olduğunu ve İran'daki güçlerini çekmeme yönünde çaba gösterdiğini iddia etmiştir (No.24, s.4).

Kāve, Berlin'deki İranlıların Brest-Litovsk Antlaşması'nın 10. maddesi vesilesiyle düzenlediği bir kutlamaya dair bir yazısında, Alman ve Osmanlı yetkililerinin de bu törende hazır bulunduğunu belirtmektedir. Kutlamada, Berlin'deki İranlılar adına Vahidülmülk, İran'ın gerçek bağımsızlığını

tamamlamak adına atılan adım dolayısıyla Alman ve Osmanlı devletlerine teşekkür etmiştir. Aynı mecliste, Osmanlı Mebusan Meclisi üyesi Emir Şekib Arslan, oldukça coşkulu ve heyecan verici bir konuşmada, bu başarıda Rus devriminin etkisine işaret ederek Fransızca olarak şu ifadeleri kullanmıştır: ‘Ben, büyük İran milletine verilen bu özgürlükten dolayı sadece müttefik devletleri değil, tüm insanlığı tebrik ederim’ (No.25, s.12). Kâve bu açıklamalar üzerinde durarak Osmanlı yetkililerinin iyi niyet ve samimiyetini vurgulamak istemektedir.

5.5. Osmanlı Devleti'nin İran'a Yönelik Tutumu Hakkındaki Endişeler

Daha önce de belirtildiği gibi, Rusya'nın İran topraklarından çekilmesinden önce Osmanlı'nın İran'daki varlığı makul ve kabul edilebilir bir durum olarak görülüyordu. Ancak Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Osmanlı'nın İran'da askeri varlığını sürdürmesi, ayrılıkçı eğilimlere yönelik endişeleri artırdı. Osmanlı'nın gerçekten bu tür niyetlere sahip olup olmadığı bir yana, bu dönemde İran'daki çeşitli yayınlara bakıldığında, kamuoyunda bu endişelerin giderek arttığı görülmektedir. Kâve gazetesi de milliyetçi bir yayın organı olarak, Osmanlı'yı uzun yıllar desteklemiş olmasına rağmen, bu duruma kayıtsız kalamamıştır.

Brest-Litovsk Antlaşması sonrasında cephelerin durumu ve İran'ın boşaltılması, Kâve gazetesinin tahmin ettiği gibi gitmedi ve bu antlaşmanın hemen ardından, İran'daki Rus kuvvetlerinin yerini İngiliz kuvvetleri aldı. İngiltere, yerel unsurlar olan Ermeniler ve Asuriler aracılığıyla bölgede kontrolü sağlamaya çalıştı. Kâve, İngiltere'nin bu davranışını utanmazca ve hilekârlık olarak nitelendirdi ve Kuzeybatı İran'daki duruma ilişkin olarak şu ifadeleri kullandı: “İngilizler, çoğunluğu Osmanlı topraklarından göç eden Ermeniler ve Asurilerden oluşan bir askeri güç kurdular. Bu güç, İngiliz bayrağı altında, Fransız subayların komutasıyla Rus silahları ve İngiliz parasıyla yönetilmektedir. İngilizlerin amacı, Rus kuvvetlerinin boşalttığı bölgeleri kontrol altına almaktır... Bu güçler İranlılarla çatışmaya girmiş ve Selmas, Hoy ve Urmiye çevresinde birçok kişiyi katletmişlerdir. İngilizler ayrıca, Kirmanşah ve Hemedan'a da asker göndererek İran hükümetinin itirazlarını önemsememektedir” (No.28, s.6).

Bu gelişmeler sonucunda Osmanlı kuvvetleri tekrar İran topraklarında faaliyete geçti. Kâve, 15 Temmuz 1918 tarihli kısa bir haberde, Osmanlı or-

dusunun İran'ın Batı Azerbaycan bölgesindeki Hoy ve Selmas şehirlerini işgal ettiğini ve daha sonra Urmiye Gölü kıyısındaki Şerafhane Limanı'nı ele geçirdiğini bildirir. Haberde ayrıca Osmanlı birliklerinin Tebriz'e kadar ilerlediği belirtilir (No. 29-30, s.12). Ekim sayısında da Osmanlı güçleri ile Cilolar olarak tanınan Asuriler arasında yaşanan çatışmalara dair haberler yayınlanmıştır (No. 31-32, s.15).

Kāve gazetesinde Osmanlı'nın İran'daki faaliyetlerine ilişkin haberlerin dilinden, gazetenin bu duruma duyduğu rahatsızlık açıkça anlaşılmaktadır. Gazete daha sonra yayımladığı bir makalede, Osmanlı'nın Azerbaycan'a ve İran'ın iç bölgelerine yönelik son askeri harekâtlarının “makul bir gerekçesi” olmadığını dile getirir. Ancak aynı makalede, Osmanlı'nın İran'daki faaliyetlerine karşı genel bir hüsnüzan olduğu belirtilir. “Tecrübe Üzerine Hüküm” başlıklı başyazıda, Takizade, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından bu yana Osmanlı'ya sığınmak zorunda kalan İranlı siyasilere Osmanlı düşünce sistemini daha yakından tanıdıklarını ve Osmanlı yetkililerinin İran'a yönelik niyetlerinin iyi olduğunu savunur. Takizade, İstanbul'da bulunan tanınmış İranlı siyasilerin Osmanlı Devleti'ne yönelik bakış açılarını aktarır. Ali Muhammed Devletabadi, savaş sırasında İranlıların Osmanlı'ya verdikleri desteği vurgular ve iki ülkenin karşılıklı saldırmazlık anlaşması imzalaması gerektiğini önerir. Devletabadi, İran ve Osmanlı arasında kalıcı bir dostluk ve kardeşlik tesis edilmesi gerektiğini savunur (No.33, s.2). Mirza Süleyman Han ise Osmanlı'nın İran'da askeri varlığını sürdürmek yerine, düşünce ve kalem gücüyle İran üzerinde etki yaratması gerektiğini belirtir (No.33, s.3).

Mirza Muhammed Sadık Tabatabai, İran halkının savaş boyunca Osmanlı'ya verdiği desteği hatırlatarak, Osmanlı'ya en fazla fedakârlık yapan milletin İran olduğunu vurgular. İran halkının Osmanlı askerlerini kardeşleri gibi gördüğünü ve onlara büyük destek verdiğini belirten Tabatabai, İran halkının Osmanlı'ya karşı tutumunu şöyle ifade eder: “İranlılar, Osmanlı askerlerini ailelerinin bir üyesi gibi kabul etti ve onlara evlerini açtı, yardım topladı, ihtiyaçlarını karşıladı. Hemedanlılar, bahçelerindeki ağaçları ve evlerinin kapılarını Osmanlı askerlerinin yakıt ihtiyaçları için vermekten çekinmemişler ve hatta Hemedanlı kadınlar, Osmanlı askerlerine çorap ve eldiven örmekten, elbiselerini yıkamaktan geri durmamışlardır. Kirmanşahlılar ise Osmanlı askerlerinin şehitleri ve ölenleri için toplu yardımlar toplayarak onlar için özel bir mezarlık inşa etmiş ve yaralı Os-

manlı askerleri için bir hastane kurmuşlardır. Kısacası, İran halkı Osmanlı askerlerine bir İranlı gibi, adeta ailelerinin bir ferdi olarak bakmışlardır... İranlıların fedakarlıkları sadece kendi ülkeleriyle sınırlı kalmamış, Basra ve Bağdat'tan İstanbul ve Berlin'e kadar her nerede bir İranlı bulunuyorsa, çevresindeki imkanlar ölçüsünde elinden gelen her türlü fedakarlığı yapmaktan çekinmemiştir.”

Tabatabai, ayrıca İstanbul'daki basının İran'a yönelik eleştirilerinin hayal kırıklığı yarattığını ve İran halkının Osmanlı'ya olan desteğine rağmen Osmanlı basınının bu tür söylemlerle İran'ı incittiğini belirtir. Tabatabai, Osmanlı basınında dile getirilen Türkçü eğilimlerin ve Azerbaycan'ın Osmanlı ile birleşmesine yönelik söylemlerin İran'da ciddi bir rahatsızlık yarattığını vurgular. Tabatabai'nin bu eleştirileri, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'daki politikaları ve Türk milliyetçiliği eğilimlerinin İran'da olumsuz bir etki yarattığını gösterir. Tabatabai, bu tür söylemlerin sadece İran'da değil, tüm İslam ülkelerinde Osmanlı'ya karşı olumsuz bir hava oluşturduğunu ve İngiltere'nin bu durumu kullanarak İran ile Osmanlı arasındaki dostluğu zayıflatabileceğini ifade eder (No.33, s.3-4).

Kırmanşah ulemasının önde gelen isimlerinden ve bu şehirdeki Demokrat Hareketi'nin liderlerinden biri olan Kevvam-ül Ulema da Osmanlı'nın son dönem politikalarının İran üzerindeki etkisi hakkında eleştirel bir açıklama yazmıştır: “İranlı, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren hilal ile yıldızlı bayrağa ve aslan ile güneşli bayrağa aynı gözle bakmış ve her iki bayrağa da eşit derecede saygı göstermişse, bu sadece dini nedenlerden ötürü değildir. Aksine, İranlı bu bayraklarda kendi bağımsızlığını koruma işaretini görmüştür. İranlı, iyiliği unutmayan bir halktır; fakat aynı zamanda hoşnutsuzluk hissi de onlarda derin etki bırakır... Bir İranlı, başka bir İranlının izinsiz evine girmesine razı olmadığı gibi, başka bir devletin sınırlarını ihlal ederek ülkesine izinsiz girmesine de razı olmaz. İranlı'nın Rusya ve İngiltere ile savaşmasının nedeni de budur” (No.33, s.5).

Kāve Gazetesi, Osmanlı'ya verdiği tüm desteğe rağmen, Rus birliklerinin çekilmesi ve Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Osmanlı askerlerini “işgalci” olarak nitelendirmeye başlamıştır. Ancak gazete, Osmanlı güçlerinin İran'dan çekilmesiyle birlikte bu devletin zayıf ulusları destekleme iddialarının doğrulanacağına dair umutlarını ifade etmiştir. Yine de Kāve, İngiliz kuvvetlerinin İran'da neden olduğu yıkım ve işgalin, Osmanlı'nın getirdikleriyle kıyaslanamayacak kadar büyük olduğunu vurgulamıştır (No. 33, s.6).

6. Sonuç

Kāve gazetesi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne ilişkin İran kamuoyunun şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Alman hükümetinden mali destek almasına rağmen, Kāve, İran basın tarihinde milliyetçi bir gazete olarak kabul edilir. Gazete, İslam birliği düşüncesini ön plana çıkararak Osmanlı Devleti'ni desteklemenin her Müslüman için ilkesel bir görev olduğunu savunmuş ve Osmanlı zaferlerini İran'ın geleceği ve bağımsızlığıyla ilişkilendirmeye çalışmıştır. Ayrıca Osmanlı ordusunun zaferlerine vurgu yaparak, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı aleyhine yürüttüğü olumsuz propagandayı etkisizleştirmeyi amaçlamıştır.

Gazete, Osmanlı ordusunun İran halkı tarafından sıcak bir şekilde karşılandığını, Osmanlı'nın İran'ı koruma çabalarını öne çıkararak İran'daki Osmanlı karşıtı propagandayı zayıflatmaya çalışmıştır. Ancak Brest-Litovsk Antlaşması sonrasında Osmanlı'nın İran'daki varlığının devam etmesiyle birlikte, Kāve Osmanlı'nın niyetleri konusunda endişelerini dile getirmiştir. Gazete, Osmanlı'yı destekleyen İranlı milliyetçilerin eleştirilerini yansıtarak bu endişeleri dile getirmiş ve Osmanlı'nın İran'daki varlığını sorgulamıştır.

Beyan

Bu makaleye her iki yazar eşit katkı sağlamıştır. Makale etik kurul kararından muaftır. Çalışmada katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır. Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır. Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır.

Disclosure

Both of the authors contributed equally to this article. The article is exempt from the Ethics Committee Decision. There are no participants. The author received no financial support from any institution and there's no conflict of interest. No material subject to copyright is included.

Kaynakça

- Abadiyan, H. (1384), “Ruznameye Kāve rehyafti roşenfekrane beray te-
ceddod ve hoviye İran”, *Motaleat melli*, 6(21), 95-120.
- Abrahamian, E. (2008), *A history of modern Iran*, Cambridge University
Press.
- Afşar, İ. (2013), “Kāva newspaper”, içinde: *Iranica*, Cilt XVI, Fasikül 2,
s. 132-135.
- Arfa, H. (1400), *Der zeman penc padişah* (Çev. Mani Salehi), Mahi Yayın-
nevi (Orijinal yayın tarihi 1964).
- Aryenpur, Y. (1372), *Ez Saba ta Nima*, Cilt 2, Zevar Yayınevi.
- Atabaki, T. (2006), *Iran and the first world war*, Tauris Press.
- Ayn-us Saltane, K. M. (1378), *Ruzname hatırat Ayn-us Saltane* (Ed. Mesud
Salver), Esatir Yayınevi, Cilt 6.
- Behar, M. T. (1371), *Tarih mohtasar ehzab siyasi İran*, Emir Kebir Yayın-
ları, Cilt 1.
- Behnam, C. (1396), *Berleniha*, Furuzan Yayınevi.
- Behmenyar, H. (1382), “Ruznameye Kāve ve emkan teccid hayat İran”,
İranname, 81-82, 91-108.
- Bonekdariyan, M. (1401), “Faaliyethaye zed imperyalisti Takizade der ha-
ric ez İran ve telaşhaye u der difa ez hak hakimiyet İran der salhaye
1908 ta 1918”, içinde: İraj Afşar vd., *Meşrutehah Liberal: Seyyed Ha-
san Takizade*, Eger Yayınları.
- Canpolad, S. A. (1385), *Sergožešt yek efser irani*, Şiraze Yayınevi.
- Devletabadi, Y. (1387), *Hayat Yahya* (Ed. Mücteba Berzabadi), Cilt 3, Fir-
devs Yayınevi.
- Epkenhans, T. (1401), “Takizade der Berlin (1915-1922)”, içinde: İraj Af-
şar vd., *Meşrutehah liberal: Seyyed Hasan Takizade*, Eger Yayınları.
- Foruği, M. A., *Toğyan eramene*, Taş baskı, Milli Meclis Arşivi, No. 2987.
- Gheissari, A. (1998), *Iranian intellectuals in the twentieth century*, Univer-
sity of Texas Press.

- Hidayet, M. S. (1344), *Hatırat ve hatarat*, Zevvar Yayınevi.
- Kaçar, Ş. R. (1368), *Risale İttihad İslam* (Ed. Sadık Secadi), Tarih İran Yayınları.
- Katouzian, H. (1981), *The political economy of modern iran: despotism and pseudo-modernism, 1926-1979*, The Macmillan Press.
- Katouzian, H. (2013), *Iran: politics, history and literature*, Routledge Press.
- Kāve Gazetesi, 1916 – 1918 yılları arasındaki farklı sayılar.
- Keddie, N. (1381), *İran devran kacar ve berameden rıza han* (Çev. Mehdi Hakikathah), Kuknus Yayınevi (Orijinal yayın tarihi 1999).
- Kureyşi, F. vd. (1397), “Bersaht gotmani siyaset zeban der revend nosazi iran mord motalee neşriye kāve (1301-1294)”, *Cameeşenasi ektesadi ve tosee*, 7(2), 125-153.
- Milani, A. (1369), “Mecelle Kāve ve meseleye teceddod”, *İranşenasi*, 3, 504-519.
- Mirzayi, M. (1400), *Hemderdan nahemgun*, Şiraze Yayınevi.
- Sasani, A. H. (1386), *Yadbudhay-e sefaret İstanbul*, Esatir Yayınevi.
- Sepehr, A. A. (1336), *İran der ceng bozorg (1914 - 1918)*, Bank Melli Yayınevi.
- Sykes, S. P. (1377), *Tarih-e İran* (Çev. Muhammed Taki Fahr Dai), Cilt 2, Donyaye Ketab Yayınevi (Orijinal yayın tarihi 1921).
- Takizade, S. H. (1368), *Zendegi tufani* (Ed. İraj Afşar), Elmi Yayınevi.
- Zerkani, S. M., (1402), “Nakş ruzname Kāve der tarih edebiyat negari farsi”, *Feslname zeban ve edeb farsi*, 76(247), 201-215. <https://doi.org/10.22034/perlit.2023.56322.3479>